

JEESEUSE SÜND JA ÕPETUS KUNSTIS JA MUUSIKAS

*Kõike siis, mida te iganes tahate,
et inimesed teile teeksid,
tehke ka nendele!
(Mt 7:12)¹*

SISSEJUHATUS

Meie ajaarvamine algab Jeesuse sünnist. Teame, et sel ajal valitses Roomat keiser Augustus, kohalik võim Jeesuse sünnimaal Palestiinas (tänapäeva Iisraelis) aga kuulus roomlaste soosikule kuningas Herodes Suurele. Herodes suri 4. a eKr, seega ei saanud Jeesus sündida päris 1. aastal, vaid mõni aasta varem. Kuid püüame leppida selle väikese ajaloolise ebatäpsusega ning lähtume traditsioonist, et Jeesus sündis nii mitu aastat tagasi, kui mitmes aasta on praegu. Ja kuigi pole teada, mis kuupäeval Jeesus sündis, on ammuseks tavaks pidada tema sünnipäeva 25. detsembril, esimesel jõulupühal. Jõulud on ülestõusmispühade kõrval kristlaste suurim püha aastas.

Kristlaste pühakiri Piibel koosneb kahest osast: Vana Testament sisaldab juudi rahva ajalugu ja uskumusi ning Uus Testament² Jeesuse elu ja tema õpetust.

Vana Testament pandi kirja heebrea keeles. See väga mahukas teos (u 1000 lk) on juudi usundi ehk judaismi ja ristiusu ehk kristluse tüvitekst ning seda tunnistas pühakirjana ka islam.

Uus Testament mahub ära u 300 leheküljele (sellest nt Matteuse evangeelium, mis on kristliku filosoofia põhiteos, on üksnes 43 lehekülge). Uue Testamendi juured on Vanas Testamendis, sest Uue Testamendi keskse isikus Jeesus Kristuses on kristlaste usu järgi täitunud Vana Testamendi prohvetite³ ennustused, et kunagi sünnib rahvale päästja ehk lunastaja ehk Messias.

Oma uue õpetusega eemaldus Jeesus judaismist, kuid ei öelnud Vanast Testamendist täielikult lahti. Kui ta seda oleks teinud, hukkunuks ta varem ja tema elutöö jäänuks tegemata. Vana Testamendi Moosese 10 käsku (ja mitte ainult 10 käsku) sobivad ka kristlastele. Käskude ja keeldude asemel on Jeesuse õpetuses siiski keskne armastuse sõnum, orjuse asemel on sõprus.

Uus Testament sisaldab nelja evangeeliumi (kr k 'rõõmusõnum'), mis käsitlevad Jeesuse elu, tegevust, õpetusi, kannatust, surma ja ülestõusmist. Evangeeliumide autoreid nimetatakse evangelistideks. Neist Jeesuse otsesed õpilased ehk apostlid⁴ olid ainult Matteus ja Johannes.

¹ Nii viidatakse Piibli kirjakohtadele ehk tekstiosadele. See lühend tähendab: Matteuse evangeeliumi 7. peatüki 12. salm.

² Kristlased nimetavad Piibli esimest osa Vanaks Testamendiks (lepinguks), sest nad usuvad, et alates Jeesusest sõlmiti Jumala ja inimkonna vahel uus leping – selle sõnum ongi kirjas Uues Testamendis (lepingus). Uue lepingu kohaselt lunastas Jeesuse ristilöömine patust kõik need, kes temasse usuvad.

³ prohvet – jumala tahte jutlustaja ja ettekuulutaja

⁴ apostel (kr k *apostolos* 'saadik') – Jeesuse antud aunimetus neile 12 jüngrile (järgija, õpilane), kelle ta rahva hulgast välja oli valinud ja kes teda saatsid

Kaks ülejäänud evangelisti – Markus ja Luukas – Jeesust ei tundnud ning panid oma teosed kirja teiste ütleliste järgi. Nende kohta võime öelda, et nad olid küll Jeesuse jüngrid (järgija, õpilane), kuid nad polnud apostlid. Tiitli *apostel* kasutamisel tehakse üks erand: nii kutsutakse ka kristlastega hiljem liitunud Paulust⁵. Traditsiooni kohaselt öeldakse temast rääkides apostel Paulus, sest ta on kõigi aegade suurim ristiusu levitaja ehk misjonär.

Jeesuse emakeel oli aramea keel (heebrea keele sugulaskeel). Ta oskas mõningal määral ka kreeka keelt, muidu poleks ta saanud suhelda Rooma keskväimu esindavate ametiisikutega. Oma õpetusest ei pannud Jeesus ise kirja ühtegi rida. Ta oli lausa veendunud, et suuline pärimus on raamatutarkusest tõhusam, sest läheb otse kuulaja südamesse. Alguses leviski uus õpetus üksnes suusõnaliselt. Alles siis, kui jüngrid vanaks jäid, tulid nad mõttele järgmisele põlvkonnale midagi oma õpetajast kirja panna.

Kõigi nelja evangeeliumi algkeel oli vanakreeka keel⁶. Uus Testament hõlmab lisaks Matteuse, Markuse, Luuka ja Johannese evangeeliumile ka Apostlite tegusid⁷ ja Apostlite kirju⁸. Uue Testamendi lõpetab Johannese ilmutusraamat ehk Apokalüpsis (kr k 'ilmutus, nägemus'), mis kuulutab ette viimset kohtupäeva. Uus Testament sai praeguse kuju 4. sajandil. Siis sai see Rooma riigis ametlikuks usudokumendiks.

Vana Testament algab lausega: „Alguses lõi Jumal taeva ja maa.“ Uue Testamendi lõpetab Johannese ilmutusraamatu viimane lause: „Issanda⁹ Jeesuse arm olgu kõikidega! Aamen!“ Inimene, kes neid kahte lauset suudab igas olukorras peast tsiteerida, võib kätt südamele pannes uhkusega öelda: „Nii Uut kui ka Vana Testamenti olen ma lugenud.“

Mõttele või uuri järele!

1. Millises Piibli osas on kirjas juutide uskumuste ehk judaismi põhitõed? Mis keeles on see Piibli osa algselt kirja pandud?
2. Millises Piibli osas on kirjas kristluse põhitõed? Mis keeles on see algselt kirja pandud?
3. Kes on evangelist? Milliseid evangeliste oskad nimetada?

⁵ Juudi päritolu telgitegija Saulus kiusas kristlasi taga hetkeni, kuni Jeesus end talle ilmutas, seejärel vahetas ta nime (Saulusest sai Paulus) ja hakkas uut usku levitama.

⁶ Rooma riigi idaproovintides oli riigikeeleks kreeka keel, lääneproovintides ladina keel.

⁷ Apostlite tegude raamat on Piibli Uue Testamendi viies raamat, mis kirjeldab Jeesuse jüngrite tegevust pärast tema surma.

⁸ Uues Testamendis on kokku 21 kirja (nt Pauluse ja Johannese kirjad).

⁹ *Issand* tähendab tegelikult 'isand' (vene *господь*, inglise *lord*). Eesti õigekirjatava, mis sai alguse 17. saj lõpul ja mida kutsutakse vanaks kirjaviisiks, andis rõhulise lahtise silbi lühikesest täishäälikust märku, kirjutades järgneva kaashääliku kahekordselt (*issand*). Õigekirjareeglid ajaga muutusid, aga kristlastele oluline sõna säilitas oma kuju.

4. Mida tähendavad sõnad *jünger*, *apostel*, *misjonär* ja *messias*? Too igäühe kohta näide isikust sõna taga.
5. Kes neljast evangelistist tundsid Jeesust isiklikult ja kes panid kirja (või lasid kirja panna) oma tekstid teiste ütluste järgi?
6. Kui Matteuse evangeelium ilmuks eraldi raamatuna, kui paks see raamat oleks? Kui paks on kogu Piibel?
7. Kuidas nimetati Jeesuse kodumaad tema eluajal? Kuidas nimetatakse seda maad nüüd?
8. See maa oli Jeesuse eluajal Rooma keisririigi koloonia. Mis on koloonia? Milliste riikide koloonia on olnud Eesti?
9. Kes oli Rooma keiser siis, kui sündis Jeesus? Kes oli samal ajal kõrgeim kohapealne võimukandja Jeesuse kodumaal?
10. Mis oli Jeesuse emakeel? Mis keel oli tema kodumaal ametlik asjaajamiskeel?
11. Meie ajaarvamine algab Jeesuse sünnist. Seega pidi Jeesus sündima 1. aastal. Oli see nii?
12. Johannese ilmutusraamat lõpeb lausega: „Issanda Jeesuse arm olgu kõikidega! Aamen!“ Milliste sõnadega lõpeb Piibel?
13. Mis kuupäeval me tähistame Jeesuse sünnipäeva?
14. Jeesus uskus, et tema õpetust, mis põhineb ligimesearmastusel, ei ole võimalik kirja panna, ja jättiski selle kirja panemata. Miks evangelistid tema õpetuse lõpuks ikkagi kirja panid?
15. Uuri järele, kes on Jeesuse õpetuse järgi sinu ligimene!

JEESUSE SÜND

Jeesuse kodumaa ja vanemad

Jeesuse kodumaa Palestiina (tänapäeva Iisrael) oli tol ajal Rooma keisririigi koloonia (ehk asumaa), mis oli jaotatud kolmeks piirkonnaks. Kõige põhjapoolsem osa oli Galilea, keskel paiknes Samaaria ja lõunapoolsem oli Judea, kus asus ka rahvuse metropol Jeruusalemm. Juutidel polnud igas linnas pühamuid, suur tempel oli vaid Jeruusalemmas. Muijal linnades ja suuremates külades oli palvetuskohaks sünagoog – juudiusuliste palvemaja.

Jeesuse ema Maarja oli pärit Galilea linnast Naatsaretist, Maarja abikaasa Joosep aga Judea linnast Petlemmast, mis paikneb Jeruusalemmast umbes 10 km lõunas. Kus võis Põhja-Palestiinast pärit Maarja üldse Joosepit kohata? Kindlasti Jeruusalemmas kevadpühade aegu. Noorpaar asus elama Maarja kodulinna Naatsaretti, kus Maarja oli oma vanematelt pärinud eluaseme. Kui vana võis Maarja siis olla? Et idamaa neiud abielluvad väga noorelt, võis Maarja

abielludes olla alles 14aastane. Teada on, et puusepaametit pidanud Joosep oli Maarjast märgatavalt vanem, seega umbes 30aastane.

Evangelistid Matteus ja Luukas on veendunud, et Maarja oli lapseootel juba enne Joosepiga abiellumist. Ristiusu dogma (vääramatu tõe) kohaselt rasestus Maarja pühast vaimust, jäädes seejuures neitsiks. Seega oli Joosep Jeesuse kasuisa.

Palestiina maakonnad Uue Testamendi sündmuste ajal.

Maarja kuulutus

Neljast Uue Testamendi autorist (Matteus, Markus, Luukas, Johannes) käsitleb Maarja kuulutuse ehk Jeesuse sünni ettekuulutuse teemat üksnes Luukas, kes isiklikult Jeesust ei tundnud. Luuka evangeeliumis on kirjas nii:

Aga kuuendal kuul läkitas Jumal ingel Gabrieli Galilea külla, mille nimi on Naatsaret, neitsi juurde, kes oli kihlatud Taaveti soost Joosepi-nimelise mehega. Selle neitsi nimi oli Maarja. Tema juurde tulles ütles Gabriel: „Rõõmusta, sa armuleidnu! Issand on sinuga!“ Tema oli aga vapustatud nende sõnade pärast ja imestas, mida see teretus võis tähendada. Ja ingel ütles talle: „Ära karda, Maarja, sest sa oled leidnud armu Jumala juures! Ja vaata, sa jääd lapseootele ja tood ilmale poja ja paned talle nimeks Jeesus. Tema saab suureks ja teda hüüatakse Kõigekõrgema Pojaks ja Issand Jumal annab talle tema isa Taaveti trooni. [...]

Ja vaata, ka su sugulane Eliisabet on pojaootel oma raugapõlves ja see on kuues kuu temal, keda hüüti sigimatuks, sest Jumala käes ei ole ükski asi võimatu... “

See, et Jeesust lähedalt tundnud evangelistid Matteus ja Johannes peaingel Gabrieli visiidist Maarja kodumajja sõnakesti ei räägi, viitab faktile, et lugu võib ehk olla ka evangelist Luuka kirjanduslik fantaasia. Ometi on see teema paelunud väga paljusid renessansiajastu kunstnikke. Neist ehk kuulsaim on Leonardo da Vinci (1452–1519) nooruspõlve töö „Maarja kuulutus“, mille originaali saab tänapäeval imetleda Firenze Uffizi galeriis.

Leonardo da Vinci. „Maarja kuulutus“. Uffizi galerii, Firenze.

Maarja külaskäik

Maailmamuuseumides võib peale „Maarja kuulutuse“ (ingl k *annunciation* ja pr k *annonciation*) tihti kohata ka taieseid, mis kannavad pealkirja „Maarja külaskäik“ (ingl ja pr k – *visitation*). Sellistel piltidele näeme Maarjat kohtumas Ristija Johannest ootava Eliisabetiga. Ristija Johannes, Jeesuse sugulane, oli prohvet, kes ristas Jeesuse Jordani jões ja kuulutas rahvale Messia tulekut.

Ristija Johannese vanemad Sakarias ja Eliisabet olid väga vanad ja nad elasid Juudamaa linnas Hebronis, samal ajal kui Jeesuse vanemate kodu asus sealt väga kaugel paiknevas Galilea linnas Naatsaretis. Luuka evangeeliumis on lugu Maarja külaskäigust kirjas nii:

Neil päevil asus Maarja teele ja ruttas mäestikku Juuda linna ja tuli Sakariase kotta ning teretas Eliisabetti. Ja sündis, kui Eliisabet kuulis Maarja tervitust, et laps hüppas ta ihus. Ja Eliisabet sai täis Püha Vaimu ja hüüdis suure häälega: „Õnnistatud oled sina naiste seas ja õnnistatud on sinu ihu vili!... “

Maarja külaskäik Eliisabeti ja Sakariase poole on kunstnikke paelunud juba gootika ajastul. Üks ilmekamaid on aga renessansiaegse Madalmaade kunstniku Rogier van den Weydeni (u 1400–1464) maal „Maarja külaskäik“, mille originaal asub Leipzgis Saksamaal. Kaks naist, üks väga noor, teine väga vana, Maarja sinises ja Eliisabet punases rüüs, puudutavad käega teineteise kõhtu, rõõmustades tulevaste suurmeeste (Jeesuse ja Ristija Johannese) peatse ilmaletuleku üle.

Rogier van den Weyden.
„Maarja külaskäik“.
Leipzigi kunstimuuseum.

Jeesuse sünn

Matteuse ja Luuka evangeeliumis toob Maarja lapse ilmale oma kodukohast väga kaugel – Petlemmas. Evangelist Johannes, kes Jeesust kõige lähemalt tundis, ei räägi sellest üldse. Ka Markus alustab Jeesuse biograafiat ajast, mil too oli juba kolmekümnene. Kõik viitab sellele, et pärast Jeesuse surma tekkis vajadus tõestada, et kauaoodatud Messias¹⁰ sündis Taaveti, palavalt armastatud kuninga kodulinnas. Tõepoolest, miks ei võinud rahvaloendajad Joosepit kirja panna tema naise kodulinnas Naatsaretis? Luuka evangeeliumist loeme:

Neil päevil sündis, et keiser Augustus andis käsu kirjutada üles kogu riigi rahvas... Ja kõik läksid ennast kirja panema igaüks oma linna. Nii läks ka Joosep Galileamaalt Naatsaretist üles Juudamaale Taaveti linna, mida hüütakse Petlemmaks, sest ta oli Taaveti soost ja pärusmaalt, et lasta end üles kirjutada koos Maarjaga, oma kihlatuga, kes oli lapseootel. Aga nende sealoleku

¹⁰ Messias – Vanas Testamendis salvimisega pühitsetud isik, Taaveti soost kuningas, kes pidi tulema looma juutidele oma riiki, kandis endas kõiki juudi rahva lootusi: pärast pikka orjaega, rahvuslikku tagakiusamist ja alandusi tuleb tugev ja kuninglikust soost mees, kes päästab rahva orjusest ja annab talle tagasi vabaduse ning tõstab ta endiste aegade taavetlikku ausse ja vägevusse. Kristlastel tähistab sõna Messias maailma lunastajat ja päästjat Jeesus Kristus.

ajal said päevad täis ja Maarja pidi sünnitama. Ta tõi ilmale oma esimese poja ning mähkis ta mähkmetesse ja asetas sõime, sest nende jaoks polnud majas kohta.

Kui tekkis legend Jeesusest (ja see tekkis juba tema eluajal) oli uue usu levitamiseks igati hea, et Messia tulek siia ilma ei sarnaneks tavainimese sünniga. Vana Testamendi Jesaja raamatust võib välja lugeda, nagu peaks Messias sündima neitsist. Ja Petlemm oli linn, kust uskumuse kohaselt pidi võrsuma Messias, sest just sealt oli pärit ka kunagine juutide suur kuningas Taavet. Jeesus ei nimetanud end kunagi Taaveti pojaks. Nii pöördusid tema poole tema austajad. Kas pole siis iga patriootiliselt meelestatud juut mingis mõttes Taaveti poeg? Ka nimetus „Jumala poeg“ oli Jeesusele võõras. Küll aga on evangeeliumides kirjas, et ta nimetab end „inimese pojaks“.

Sandro Botticelli. „Jeesuse sünd“. Londoni rahvusgalerii.

Jeesuse sünd on paljude kunstnike meelisteema. Ikka näeme vast-sündinud last kas alasti või juba mähkmeis lebamas maas või sõimes. Lapse kohale kummarduvad Maarja ja Joosep, üks noor, teine keskealine, mõnikord lausa vanur. Et tegevus leiab aset laudas, ei puudu ka koduloomad (härk ja eesel). Itaalia kunstniku Sandro Botticelli (1445–1510) maalil näeme suurel hulgal ingleid katusel ja taevas. Kummarduv Maarja, nagu varjav Joosep ja laps on maali keskosas. Paremal juhatavad inglid karjustele ja vasemal kolmele tähetargale teed Messia juurde. Esiplaanil embavate inglite ja inimeste paaride vahel ja ees lebavad kuradikesed sümboliseerivad kurjuse taandumist.

Karjaste kummardamine

Ka karjaste kummardamine on väga paljude kunstnike meelisteema. Ent sellestki kõneleb neljast evangelistist üksnes Luukas.

Karjased olid seal paigus õitsil¹¹ ja valvasid öösel oma karja. Issanda ingel seisatas nende juures ja Issanda kirkus säras nende ümber ja nad kartsid üliväga. Aga ingel ütles neile: „Ärge kartke! Sest vaata, ma kuulutan teile suurt rõõmu, mis saab osaks kogu rahvale, et teile on täna sündinud Taaveti linnas Päästja, kes on Jeesus Kristus. Ja see on teile tunnustäheks: te leiate lapsukese mähitud ja sõimes magavat...“ Ja sündis, kui inglid olid nende juurest ära läinud taevasse, et karjased ütlesid üksteisele: „Läki nüüd Petlemma, et näha saada seda, mis on sündinud, mis Issand on teatanud meile!“ Ja nad läksid rutates ja leidsid Maarja ja Joosepi ja lapsukese, kes magas sõimes.

El Greco.
„Karjaste kummardamine“.
Prado muuseum, Madrid.

Georges de la Tour. „Karjaste kummardamine“. Louvre, Pariis.

Kreeka päritoluga hispaania kunstnik El Greco (1541–1614) on karjaste kummardamist kujutanud mitmel maalil. Madridis Prado muuseumis asuval pildil näeme Maarjat oma vastsündinud poega kahele karjusele näitamas. Joosep on tõstetud kätega vasakul, donaator¹² põlvitab paremal. Kaks inglit ja trobikond putosid¹³ hõljuvad kogu seltskonna kohal taevas. Pildist õhkub rusutust ja raskust, nagu ennustaks kunstnik vastsündinule kannatusterohket elu.

¹¹ seal paigus = Petlemma lähistel; õitsil – öösel karja hoidmas

¹² donaator – kunstiteose annetaja või tellija; inimene, kes on andnud raha kunstiteose tellimiseks

¹³ puto – lapsingel, tiivuline lapsuke

Silmapaistev on ka 17. sajandi prantsuse kunstniku Georges de La Touri (1593–1652) samateemaline maal, mis paikneb Louvre'is. La Tourile omane küünlavalgus ei puudu ka sellel maalil. Joosep hoiab küünalt ja näitab lauta astunud külalistele rahumeeli tervet lapsukest. Miski ei reeda, et tegemist oleks mingi erakordse sündmusega. Siia ilma sündis järjekordselt üks laps ja muud ei midagi.

Tähetarkade kummardamine

Ka tähetarkade (kuningate) kummardamine on paelunud paljusid kunstnikke. Selle sündmuse kohta räägib evangelist Matteus järgmist:

Kui nüüd Jeesus oli sündinud kuningas Herodese ajal Juudamaal Petlemma linnas, siis vaata, hommikumaalt saabusid tähetargad Jeruusalemma ja küsisid: „Kus on see juutide vastsündinud kuningas? Me nägime tema tähte tõusmas ja oleme tulnud teda kummardama.“ Seda kuuldes kohkus kuningas Herodes ja kogu Jeruusalemm koos temaga. Ja ta kutsus kokku kõik rahva ülempreestrid ja kirjutajad ning päris nende käest, kus Messias pidi sündima. Need ütlesid: „Petlemmas Juudamaal, sest nõnda on kirjutatud prohveti käe läbi...“

Seepeale laskis Herodes tähetargad salaja enda juurde kutsuda, päris nendelt täpset aega, millal täht on paistma hakanud ja saatis nad Petlemma, öeldes: „Minge ja uurige täpselt välja, kes see laps on! Ja kui te olete ta leidnud, teatage mulle, et ka mina saaksin minna teda kummardama.“

Tähetargad kuulasid kuninga jutu ära ning asusid teele. Ja vaata, täht, mille tõusmist nad olid näinud, käis nende eel, kuni jäi seisma selle paiga kohale, kus oli laps. Tähte nähes rõõmustasid nad üliväga. Ja majja sisse astudes nägid nad last koos Maarja, tema emaga, ja kummardasid teda tema ette maha heites, avasid oma aarded ning andsid talle kinke: kulda, viirukit ja mürrit. Ja kui neid unenäos hoiatati, et nad ei läheks enam Herodese juurest läbi, läksid nad teist teed tagasi oma maale.

Peale meile tuntud nelja evangeeliumi on olemas veel nn apokrüüfilised evangeeliumid ehk apokriiva raamatud, mida ametlik religioon ei tunnista. Neis raamatutes on kolmest tähetargast saanud kolme maailmajagu ehk Euroopat, Aasiat ja Aafrikat esindavad kuningad. Siin on meestele antud isegi nimed: Kaspar (kõige vanem), Baltasar, Melhior (kõige noorem). Siit ka põhjendus, miks üks kolmest kuningast on mustanahaline. Nii on Pieter Brueghel vanema (u 1525–1569) Londoni rahvusgaleriis paikneval maalil üks kolmest külalisest ehtne mooramaamees. Seevastu Giotto (1266/67–1337) Padovas asuva Arena kabeli freskol on kõik kolm kummardajat valgenahalised.

Giotto. „Kuningate (tähetarkade) kummardamine“.
Arena kabel, Padova.

Pieter Brueghel vanem. „Kuningate (tähetarkade) kummardamine“.
Londoni rahvusgalerii.

Madonna

Neitsi Maarja ehk Madonna lapsega on maalikunstis väga populaarne teema. Otseses tõlkes oleks itaaliakeelne sõna *madonna* eesti keeles 'mu emand', mis oligi endine daami kõnetussõna Itaalias. Prantsuse keeles on selle sõna vaste *madame* ja inglise keeles *my lady*. Kuid *madonna* on itaallastele samas ka Jumalaema, nii nagu prantslastele *Notre-Dame* ja inglastele *Our Lady*. Eestlased eelistavad sõnale *Jumalaema* nime Neitsi Maarja.

Maarja kultus on palju noorem kui ristiusk ehk kristlus. Neljas evangeeliumis kohtame Maarjat Jeesuse kõrval harva. Jeesuse sünni kirjeldavad oma evangeeliumides üksnes Matteus ja Luukas. Johannes mainib, et Maarja nägi pealt Jeesuse ristilöömist ja surma.

Madonnapildid kujutavad Maarjat umbes aastase või kaheaastase poja Jeesusega. Kuulsaim madonnapiltide viljeleja on itaalia kõrgrenessansi¹⁴ suurmeister Raffael (1483–1520). Tema „Sixtuse madonna“, „Ilus aednikunaine“ ning „Madonna toolil“ esindavad kõige paremini kõrgrenessansi kunstiideaale. Kunstnik ülistab oma madonnadega eelkõige emadust. Maarja inimlikust näost õhkub erilist õrnust ja luulelisust.

¹⁴ Renessanss (pr k *renaissance* 'taassünd') on Euroopas keskajale järgnenud kultuuriloo periood (15. saj algus – 17. saj algus). Kõrgrenessansiks nimetatakse Itaalia kunsti õitsenguperioodi 16. sajandi algul.

Ettevaatust! Raffaeli maali „Sixtuse madonna“ ei tohi seostada Sixtuse kabeliga. „Sixtuse madonna“ on nime saanud 3. sajandil märtrisurma¹⁵ surnud paavsti Sixtus II järgi, keda näeme pildi vasakul serval; paremal põlvitab teine varakristlik pühak, märtrina hukatud püha Barbara, kes oli teose tellinud perekonna kaitsepühak¹⁶. Maali originaal asub Dresdeni Vanade Meistrite galeriis (kunstimuuseumis) Saksamaal. Sixtuse kabel paikneb aga Vatikani künkjal Roomas Peetri kiriku kõrval. Kabeli lasi 15. sajandi lõpul ehitada paavst Sixtus IV. Seega lahutab kaht sama nime kandvat paavsti üle 1000 aasta.

Paeluvad on ka Leonardo da Vinci (1452–1519) madonnapildid. Tema maalil „Madonna värtnaga“¹⁷ (Lauri Leesi kunstiloo õpiku kaanel) sümboliseerib ristikujuline värten Jeesuse tulevast kannatust ja surma. Peterburi Ermitaaži valduses olev miniatuurne (42×33 cm) „Madonna Litta“ on üks kaunimaid emadust ülistavaid pilte maailma kunstiajaloos. Nimetus *Litta* vihjab Itaalias elanud Litta suguvõsale, kelle valduses maal enne Ermitaaži sattumist pikka aega oli.

Madonnapiltideks tuleb pidada ka neid bütsantsi ja vene ikoone ehk pühapilte, mis kujutavad Jumalaema rinnaalapega kätel või süles.

Vahel on madonnapiltidel ka teine umbes sama vana poisslaps – Ristija Johannes. Me ju teame, et selles vanuses ei saanud need kaks poissi koos viibida (ühe kodulinn oli Naatsaret, teisel Hebron). Ometi muudab kolmanda isiku juuresolek piltide kompositsiooni huvitavamaks ja lapsesõbralikumaks. Tihti on Ristija Johannesel käes kas ristikujuline värten või mingi muu ese, mis meenutab risti. Oma last hoiab istuv madonna süles, püsti seistes aga puudutab käega.

Ka Jeesuse emapoolne vanaema Anna pole kunsteostes sugugi harva esinev tegelane. Leonardo da Vinci maalil „Neitsi Maarja lapse ja püha Annaga“ istub Maarja oma ema süles, toetades kahe käega oma poega, kes veel ei kõnni; viimane omakorda hoiab lambatalle, viidates ohvrile, mille ta kunagi lunastamise märgiks peab tooma¹⁸. Maal üllatab oma täiusliku kompositsiooniga: kõik tegelased moodustavad kolmnurga või püramiidi, mille tipus troonib Jeesuse vanaema Anna, kelle hoolitsev pilk on tütrele ja lapselapsel.

¹⁵ märter – usukannataja; oma veendumuste pärast kannataja

¹⁶ Pildi tellis Raffaelilt Rooma paavst (aastatel 1503–1513) Julius II, kelle õige nimi oli Giuliano della Rovere.

¹⁷ värten – tööriist lõnga ketramiseks

¹⁸ Ohverdamine on rituaalne tegevus, kus pakutakse üleloomulikele jõududele kingitusi, et saada vastutasuks õnnestumist ja õnnistust. Religioonides on jumala(te)le ohverdatud nii toitu, esemeid kui ka vereohvreid (inimesi, loomi). Lambatalle süütu ohvriloomana on saanud Kristuse sümboliks – ohverdas ju Jeesus oma elu.

*Raffael. „Madonna toolil“.
Pitti palee (Palazzo Pitti), Firenze.*

*Raffael. „Ilus aednikunaine“.
Louvre, Pariis.*

*Raffael. „Sixtuse madonna“.
Vanade Meistrite galerii,
Dresden.*

*Leonardo da Vinci.
„Madonna värtnaga“.
Erakogu, Ühendkuningriik.*

*Leonardo da Vinci.
„Madonna Litta“.
Ermitaaž, Peterburi.*

*Leonardo da Vinci.
„Maarja lapse ja püha Annaga“.
Louvre, Pariis.*

Mõttele või uuri järele!

1. Leia kaardilt Galilea, Hebron, Jeruusalemm, Judea, Naatsaret, Petlemm ja Samaaria!
2. Millist pealkirja kannavad kunstiteosed, mis kujutavad Jeesuse sünni ettekuulutuse teemat?
3. Millist pealkirja kannavad kunstiteosed, mis kujutavad Maarja kohtumist Ristija Johannese emaga, kui mõlemad olid lapseootel?
4. Miks oli ristiusu levitajail vaja paigutada Jeesuse sündimine Petlemma?
5. Mida tead Jeesuse isast?
6. Jeesuse õpilased hüüdsid õpetajat tihti Taaveti pojaks? Miks?
7. Kuidas tavatses Jeesus end ise nimetada?
8. Millises hoones sündis Jeesus?

9. Milliseid loomi on Jeesuse sünni piltidel sageli kujutatud?
10. Millega tegelesid karjased Jeesuse sünniöö? Mida nad kartsid ja miks?
11. Mitu tähetarka (kuningat) kujutatakse tavakohaselt seda temaatikat käsitlevatel taistel?
12. Miks on paljudel tähetarku (kuningaid) kujutavatel maalidel üks meestest mustanahaline?
13. Milline on Jumalaema levinuim vaste itaalia, prantsuse, vene ja inglise keeles?
14. Millist sõna eelistavad eestlased sõnale Jumalaema?
15. Millises maailmamuuseumis paikneb Raffaeli maali „Sixtuse madonna“ originaal? Aga kus asub Sixtuse kabel?
16. Mida tähistab Leonardo da Vinci maali „Madonna Litta“ pealkirjas sõna *Litta*?
17. Milliseid Jeesust kujutavate kunstiteoste originaale oled sa näinud?
18. Millist eesnime kandis Jeesuse emapoolne vanaema?

JEESUSE ÕPETUS MÄEJUTLUSES

Jeesuse lapsepõlv ja noorusiga möödusid Naatsaretis. Tema perekond oli suur. Jeesusel oli vendi ja õdesid, kelle hulgas tema oli kõige vanem. Ta pidas puusepaametit nagu ta kasuisa Joosepki. Juudi tava kohaselt pidi vaimsele tööle pühendunud inimene õppima selgeks mingi käsitöö. Alles 30aastaselt hakkas Jeesus rääkima oma jumalariigist, kus kõik inimesed üksteist armastavad. Ta lahkus kodust, koondas enda ümber 12 õpilast (jüngrid) ja hakkas käima mööda Palestiinat, õpetades inimesi mitte üksteise peale viha kandma, vaid üksteist armastama.

Jeesuse õpetuse tuum on kirjas Matteuse evangeeliumi 5.–7. peatükis, mida kutsutakse mäejutluseks. Seal on kirjas nii:

„Aga kui Jeesus nägi rahvahulki, läks ta üles mäele ja istus sinna maha, ja kui jüngrid olid tema ümber kogunenud, avas ta oma suu ja õpetas neid:

„Õndsad on need, kes on vaimus vaesed¹⁹, sest nende päralt on taevariik. Õndsad on kurvad, sest neid lohutatakse. Õndsad on tasased, sest nemad pärivad maa. Õndsad on need, kellel on nälg ja janu õiguse järele, sest nemad saavad küllaga. Õndsad on halastajad, sest nende peale halastatakse. Õndsad on puhtad südamest, sest nemad näevad Jumalat. Õndsad on rahutegijad, sest neid hüütakse Jumala lasteks. Õndsad on need, keda õiguse pärast taga kiusatakse, sest nende päralt on taevariik. Õndsad olete teie, kui teid minu pärast laimatakse ja taga kiusatakse ja teist

¹⁹ vaimus vaesed – lihtrahvas oli Jeesuse päevil kirjaoskamatu, nende vaim ei saanud olla eriti rikas; kindlasti ei mõtle Jeesus siin nõdrameelseid, vaid ühiskonna hoolet ilmajätuid

valega kõiksugust kurja räägitakse. Olge rõõmsad ja hõisake, sest teie palk on suur taevas! Just samamoodi on taga kiusatud ka prohvelteid enne teid.

Teie olete maa sool. Aga kui sool läheb läägeks, millega saab siis teha seda soolaseks? Ei see kõlba enam millekski muuks kui visata inimeste jalgade tallata. Teie olete maailma valgus. Ei saa jääda märkamatuks linn, mis on mäe otsas. Ega süüdata ka lampi ja panda vaka alla, vaid lambijalale, nii et selle valgus paistab kõigile majasolijatele. Nõnda paistku teiegi valgus inimestele, et nad teie häid tegusid nähes ülistaksid teie Isa, kes on taevas.

Ärge arvake, et ma olen tulnud Seadust või Prohvelteid²⁰ tühistama. Ma ei ole tulnud neid tühistama, vaid täitma. Tõesti, ma ütlen teile, ükski täpp ja ükski kriips ei kao Seadusest seni, kuni taevas ja maa püsivad, kuni kõik, mis sündima peab, on sündinud. Seda, kes iganes nendest käskudest ka kõige pisema tühistab ja teisi sedasama tegema õpetab, hüütakse kõige pisemaks taevariigis. Kes aga selle järgi teeb ja õpetab, seda hüütakse suureks taevariigis. Sest ma ütlen teile: kui teie õigus ei ole märksa suurem kui kirjatundjate ja variseride²¹ oma, siis te ei saa taevariiki!

Te olete kuulnud, et muistsele põlvele on öeldud: sa ei tohi tappa! ja igaüks, kes tapab, peab minema kohtu alla. Aga mina ütlen teile: igaüks, kes oma venna peale vihastab, peab minema kohtu alla, kes aga oma vennale ütleb: „Tola!“, peab minema ülemkohtu alla, kes aga ütleb: „Sina jäle!“, peab minema tulepõrgusse. Kui sa nüüd oma ohvriandi altarile tood ja sulle tuleb meelde, et su vennal on midagi sinu vastu, siis jäta oma and altari ette ja mine lepi esmalt ära oma vennaga ja alles siis tule ja too oma and!

Ole varmalt järeleandlik oma vastasele, kuni sa oled temaga teel, et sinu vastane sind ei annaks kohtuniku kätte ja kohtunik kohtuteenri kätte ja sind ei heidetaks vangi! Tõesti, ma ütlen sulle, sa ei pääse sealt enne välja, kui oled tagasi maksnud viimsegi veeringu²²!

Te olete kuulnud, et on öeldud: sa ei tohi abielu rikkuda! Aga mina ütlen teile: igaüks, kes naise peale vaatab teda himustades, on oma südames temaga juba abielu rikkunud. Kui aga su parem silm ajab sind patustama, siis kisu ta välja ja heida minema, sest sulle on kasulikum kaotada üks osa oma kehast kui lasta kogu keha heita põrgusse. Ja kui su parem käsi ajab sind patustama,

²⁰ Seadust või Prohvelteid = Vana Testamenti; Jeesus kasutab siin peent diplomaatiat: alguses ta kinnitab, et ei tulnud juutide seadusi tühistama, kuid järgnevate näidetega tõestab, et vanad seadused on tema õpetuse kohaselt ebapiisavad.

²¹ variser – Jeesuse-aegse juutkonna usulise voolu liige; variserid rõhutasid täpset kinnipidamist pühakirjast ja traditsioonilisest kombestikust; tänapäeval: 'vagatseja', 'silmakirjateener', 'valelik inimene', 'teeskleja'

²² veering – endisaegne raha

siis raiu ta maha ja heida minema, sest sulle on kasulikum kaotada üks osa oma kehist kui lasta kogu kehal minna põrgusse.

Seaduses on öeldud: mees, kes oma naise minema ajab, andku talle lahutuskiri! Aga mina ütlen teile: igaüks, kes oma naise muul põhjusel kui liiderdamise pärast minema ajab, teeb oma naisest abielurikkuja, ja kes iganes võtab minema aetud naise, rikub abielu.

Veel olete kuulnud, et muistsele põlvele on öeldud: „Sa ei tohi valet vanduda!“ ja „Issandale antud vandeid tuleb pidada!“ Aga mina ütlen teile: ärge vanduge üldse, ei taeva juures, sest see on Jumala troon, ega maa juures, sest see on tema jalgealune järg, ega Jeruusalemma juures, sest see on suure Kuninga linn! Ära vannu ka oma pea juures, sest ise ei saa sa ühtegi juuksekarva valgeks või mustaks teha! Iga teie „jah“ olgu „jah“ ja iga „ei“ olgu „ei“, aga mis üle selle, see on kurjast.

Te olete kuulnud, et on öeldud: silm silma ja hammas hamba vastu! Aga mina ütlen teile: ärge pange vastu inimesele, kes teile kurja teeb, vaid kui keegi lööb sulle vastu paremat põske, keera talle ka teine ette! Ja sellele, kes tahab sinuga kohut käia ning võtta su särki – jäta talle ka kuub! Ja kui keegi sunnib sind käima ühe miili²³, mine temaga kaks! Anna sellele, kes sinult palub, ja ära pööra selga sellele, kes sinult tahab laenata!

Te olete kuulnud, et on öeldud: armasta oma ligimest ja vihka oma vaenlast! Aga mina ütlen teile: armastage oma vaenlasi ja palvetage nende eest, kes teid taga kiusavad, et te saaksite oma taevase Isa lasteks – tema laseb ju oma päikest tõusta kurjade ja heade üle ning vihma sadada õigete ja ülekohtuste peale! Sest kui te armastate neid, kes teid armastavad, mis palka te saate? Eks tõlneridki²⁴ tee sedasama? Ja kui te üksnes vendi tervitate, mida erilist te siis teete? Eks paganadki tee sedasama? Teie olge siis täiuslikud, nõnda nagu teie taevane Isa on täiuslik!

* * *

Hoiduge aga, et te oma vagasid tegusid ei tee inimeste ees, et nemad teid vaataksid, muidu ei ole teil palka oma Isalt, kes on taevas!

Kui sa nüüd almuseid jagad, siis ära lase enese ees pasunat puhuda, nii nagu silmakirjatsejad teevad sünagoogides²⁵ ja tänavatel, et inimesed neid ülistaksid. Tõesti, ma ütlen

²³ üks miil = umbes 1,5 km (algtekstis *milion*)

²⁴ tõlner – maksukoguja; et tõlnerid kogusid maksu Rooma riigile, pidasid isamaaliselt meelestatud juudid neid lausa reeturiteks. Ka Matteus ise oli enne kohtumist Jeesusega tõlner.

²⁵ sünagoog – juudiusuliste palvemaja

teile, neil on oma palk käes! Sina aga, kui sa oma almust jagad, siis ärgu su vasak käsi teadku, mida su parem käsi teeb, et su almus oleks varjatud, ja su Isa, kes näeb varjatutki, tasub sulle!

Ja kui te palvetate, siis ärge olge nagu silmakirjatsejad, sest nemad armastavad palvetada sünagoogides ja tänavanurkadel, et olla inimestele nähtavad! Aga sina, kui sa palvetad, siis mine oma kambrisse ja lukusta uks, palveta oma Isa poole, kes on varjatud, ja sinu Isa, kes näeb varjatutki, tasub sulle!

Palvetades ärge lobisege nii nagu paganad, sest nemad arvavad, et neid võetakse kuulda nende sõnaohtruse tõttu. Ärge siis saage nende sarnaseks, sest teie Isa teab, mida teile vaja läheb, enne kui te teda palute. Teie palvetage siis nõnda:

Meie Isa, kes sa oled taevas!

Pühitsetud olgu sinu nimi!

Sinu riik tulgu,

sinu tahtmine sündigu

nagu taevas, nõnda ka maa peal!

Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev!

Ja anna meile andeks meie võlad,

nagu meiegi andeks anname oma võlglastele!

Ja ära saada meid kiusatusse,

vaid päästa meid kurjast!

[Sest sinu päralt on riik ja vägi ja au igavesti. Aamen!²⁶]

Sest kui te annate inimestele andeks nende eksimused, siis annab teie taevane Isa teile andeks. Kui te aga ei anna inimestele andeks, siis ei anna ka teie Isa teie eksimusi andeks.

Kui te aga paastute, siis ärge olge kurvanäolised nagu silmakirjatsejad, sest nemad teevad oma palge näotuks, et näidata inimestele oma paastumist. Tõesti, ma ütlen teile, neil on oma palk käes! Aga sina, kui sa oled paastumas, siis võia oma pead ja pese oma nägu, et su paastumine ei oleks näha inimestele, vaid su Isale, kes on varjatud, ja sinu Isa, kes näeb varjatutki, tasub sulle!

Ärge koguge endile aardeid maa peale, kus koi ja rooste neid rikuvad ja kuhu vargad sisse murravad ja varastavad! Koguge endile aardeid taevasse, kus koi ega rooste neid ei riku ja kuhu vargad sisse ei murra ega varasta! Sest kus su aare on, seal on ka su süda.

²⁶ Aamen! – heebrea keeles 'Olgu nii! Sündigu nõnda!'

Silm on ihu lamp. Kui su silm on selge, siis on kogu su ihu valgust täis. Kui su silm on aga vigane, on kogu su ihu pimedust täis. Kui nüüd valgus sinu sees on pime, kui suur on siis pimedus?

Keegi ei saa teenida kahte isandat, ikka on nii, et ta vihkab üht ja armastab teist või et ta pooldab üht ja põlgab teist. Teie ei saa teenida nii Jumalat kui mammonat²⁷.

Seepärast ma ütlen teile: ärge muretsege oma hinge pärast, mida süüa, ega oma ihu pärast, millega riietuda! Eks hing ole enam kui toidus ja ihu enam kui rõivas?

Pange tähele taeva linde: nad ei külva ega lõika ega kogu aitadesse, ning teie taevane Isa toidab neid. Eks teie ole palju enam väärt kui nemad?

Aga kes teie seast suudab muretsemisega oma elule ühe küünragi juurde lisada? Ja rõivastuse pärast, mis te muretsete? Pange tähele lilli väljal, kuidas nad kasvavad: ei näe nad vaeva ega ketra, aga ma ütlen teile, et isegi Saalomon kogu oma hiilguses ei olnud nõnda ehitud nagu igaüks neist. Kui aga Jumal nõnda rüütab väljal rohtu, mis täna on ja homme visatakse ahju, eks siis veelgi enam teid, te nõdrausulised! Ärge siis hakake muretsema, öeldes: „Mis me sööme?“ või „Mis me joome?“ või „Millega me riietume?“ Sest kõike seda taotleavad paganad. Teie taevane Isa teab ju, et te seda kõike vajate. Aga otsige esmalt Jumala riiki ja tema õigust, siis seda kõike antakse teile pealegi!

Ärge siis hakake muretsema homse pärast, sest küll homme päev muretseb ise enese eest! Igale päevale piisab oma vaevast.

* * *

Ärge mõistke kohut, et teie üle ei mõistetaks kohut, sest mis kohtuga teie kohut mõistate, sellega mõistetakse kohut teiegi üle, ja mis mõõduga teie mõõdate, sellega mõõdetakse ka teile! Aga miks sa näed pindu oma venna silmas, palki iseenese silmas aga ei märka? Või kuidas sa võid oma vennale öelda: „Lase ma tõmban pinnu sinu silmast välja!“ ja ennäe, sul endal on silmas palk? Sa silmakirjatseja, tõmba esmalt palk oma silmast välja, ja siis sa näed pindu oma venna silmast välja tõmmata!

Ärge andke seda, mis on püha, koertele, ja ärge heitke oma pärleid sigade ette, et nad neid ei tallaks oma jalgadega ega pöörduks tagasi ja teid lõhki ei kisuks!

²⁷ mammon – maine vara; rikkus, raha

Paluge, ja teile antakse, otsige, ja te leiate, koputage, ja teile avatakse, sest iga paluja saab ja otsija leiab ja igale koputajale avatakse! Kas on teie seas sellist inimest, kellelt ta poeg palub leiba, ent tema annab talle kivi? Või kui ta palub kala, ent ta annab talle mao? Kui nüüd teie, kes olete kurjad, oskate anda häid ande oma lastele, kui palju enam teie Isa, kes on taevas, annab head neile, kes teda paluvad!

Kõike siis, mida te iganes tahate, et inimesed teile teeksid, tehke ka nendele! See ongi Seadus ja Prohvetid.

Minge sisse kitsast väravast, sest lai on värav ja avar on tee, mis viib hukatusse, ja palju on neid, kes astuvad sealt sisse! Kuid kitsas on värav ja ahtake on tee, mis viib ellu, ja pisut on neid, kes selle leiavad.

Hoiduge valeprohvetite eest, kes tulevad teie juurde lambanahas, seest aga on kiskjad hundid! Te tunnete nad ära nende viljast. Ega viinamarju korjata kibuvitstelt ega viigimarju ohakailt? Nõnda siis kannab iga hea puu head vilja, aga halb puu halba vilja. Hea puu ei või kanda halba vilja ega halb puu kanda head vilja. Iga puu, mis ei kanna head vilja, raiutakse maha ja visatakse tulle.

Küllap te tunnete nad ära nende viljast! Mitte igaüks, kes mulle ütleb: „Issand, Issand!“, ei saa taevariiki; saab vaid see, kes teeb mu Isa tahtmist, kes on taevas. Paljud ütlevad mulle tol päeval: „Issand, Issand, kas me ei ole sinu nimel ennustanud ja sinu nimel kurje vaime välja ajanud ja sinu nimel teinud palju vägevaid tegusid?“ Ja siis ma tunnistan neile: Ma ei ole teid kunagi tundnud, minge ära minu juurest, te ülekohtutegijad!

* * *

Igaüks nüüd, kes neid mu sõnu kuuleb ja nende järgi teeb, sarnaneb aruka mehega, kes ehitas oma maja kaljule. Ja sadas paduvihma ja tulid veevood ja puhusid tuuled ning sööstsid vastu seda maja, aga see ei varisenud, sest see oli rajatud kaljule.

Ja igaüks, kes neid mu sõnu kuuleb, ent nende järgi ei tee, sarnaneb rumala mehega, kes ehitas oma maja liivale. Ja sadas paduvihma ja tulid veevood ja puhusid tuuled ning sööstsid vastu seda maja ja see varises ja selle kokkuvarisemine oli ränk.“

Johann Köler. „Tulge minu juurde“. Tallinna Kaarli kiriku altarimaal (fresko)

Mõttele või uuri järele!

1. Mäejutlust peetakse kristliku maailma eetika aluseks. Mis on eetika?
2. Mida tähendavad sõnad *ahtake, almus, halastama, liiderdamine, mammon, paastuma, paganad, silmakirjatseja, sõnaohter, sünagoog, tõlner, vaga, variser, varmalt, veering, õndsad*?
3. Mida tähendavad järgmised väljendid: *hunt lambanahas; keera teine põsk ette; koputage ja teile avatakse; maa sool; näed pindu oma venna silmas, palki iseenese silmas aga ei märka; panna vaka alla; silm silma, hammas hamba vastu; ärge heitke oma pärleid sigade ette*?
4. Jeesus rõhutab mitmel korral, et ta ei tulnud Seadust ja Prohveteid tühistama. Mida ta selle all mõtleb? Samas vihjab Jeesus delikaatselt, et Vana Testament on talle ebapiisav. Too näiteid!
5. Jeesus õpetab Mäejutluses, kuidas saab kurjust vältida. Mida selleks tuleb teha?
6. Too mäejutlusest välja kolm mõtet, mis tunduvad sulle eriti olulised ja mida sa tahaksid järgida?
7. Jeesus võtab oma õpetuse kokku ühe lausega. Mis lause see on?

JEESE SÜND JA ÕPETUS 12 MUUSIKAPALAS

„Ave Maria“

„Ave Maria“ on katoliku kiriku vanimaid ja olulisimaid palveid, mille juured ulatuvad keskaega. Selle tekst jaotub kaheks. Esimene osa põhineb Maarja kuulutuse lool Luuka evangeeliumist.

Jumal läkitas ingel Gabrieli Naatsareti külla neitsi juurde, kelle nimi oli Maarja. Tema juurde tulles ütles Gabriel: „Ole tervitatud, Maarja, rõõmusta, sa armuleidnu! Issand on sinuga!“ [...] Neil päevil asus Maarja teele ja ruttas Sakariase kotta ning teretas Eliisabetti. Ja sündis, kui Eliisabet kuulis Maarja tervitust, et laps hüppas ta ihus. Ja Eliisabet sai täis Püha Vaimu ja hüüdis suure häälega: „Õnnistatud oled sina naiste seas ja õnnistatud on sinu ihu vili!“

„Ave Maria“ teksti teine osa kujutab endast palvet eestkosteks (lugeja või laulja pöördub mõttes Maarja poole, et too paluks meie eest). Kasulik on teada, et vene-õigeusu kirikus on „Ave Maria“ vaste „Богородице Дѣво“ (otsetõlkes 'Jumalasünnitaja Neitsi').

*Ave Maria, gratia plena,
Dominus tecum,
benedicta tu in mulieribus,
et benedictus fructus ventris tui
Iesus.
Sancta Maria mater Dei,
ora pro nobis peccatoribus,
nunc, et in hora mortis nostrae.
Amen.*

Ole tervitatud, Maarja, täis armu,
Issand on sinuga;
õnnistatud oled sa naiste seas
ja õnnistatud on sinu ihu vili
Jeesus.
Püha Maarja, Jumala ema,
palu meie patuste eest nüüd ja
meie surma tunnil.
Aamen.

*Богородице Дѣво, радуйся,
благодѣтельная Маріе,
Господь с Тобою,
Благословѣнна Ты в женѣх
и благословѣн Плод чрева
Твоего,
яко Спаса родила еси душ
наших.*

„Ave Maria“ muusikalisi näiteid leiab alates keskajast; varaseimad on kirja pandud 14. sajandi alguses. See palve on kujunenud muusikajaloo vältel ilmselt üheks enim viisistatud tekstiks: kokku on arvatud ligikaudu 3000 helitööd. Suurima kuulsuse on pälvinud Franz Schuberti (1797–1828) „Ave Maria“ ja Charles Gounod’ (1818–1893) meloodia, mille ta lisas Johann Sebastian Bachi (1685–1750) prelüüdile²⁸ C-duur (mida enamasti mängitakse klaveril, aga vahel ka teistel instrumentidel). Et teoses on ühendatud saatepartiina Bachi prelüüd ja põhihäälena Gounod’ meloodia, nimetataksegi seda Bach-Gounod’ „Ave Mariaks“.

♪ Kuula ning jäta meelde helilooja ja pealkiri!

Johann Sebastian Bach – prelüüd C-duur – esitus harfil

♪ Kuula ning jäta meelde helilooja ja pealkiri!

Bach-Gounod – „Ave Maria“ – Cecilia Bartoli (itaalia metsosopran²⁹)

²⁸ prelüüd – muusikateose eelmäng; väike vabas vormis helitöö

²⁹ sopran – (muusikas) kõrge naishääli; sellise häälega laulja; metsosopran – madal sopran

♪ Kuula ning jäta meelde helilooja ja pealkiri!

Franz Schubert – „Ave Maria“ – Georg Ots (eesti bariton³⁰)

Viimase poolsajandi jooksul on suure populaarsuse omandanud ka pala, mida tuntakse Caccini „Ave Maria“ nime all. Giulio Caccini (1551–1618) oli itaalia hilisrenessansi-aegne helilooja. Paraku ei ole tal „oma“ „Ave Mariaga“ midagi pistmist, sest selle lummava meloodia kirjutas ja salvestas aastal 1970 hoopis vene kitarrist ja helilooja Vladimir Vavilov (1925–1973). Esialgu oli nootides autori nime kohal sõna „tundmatu“, hiljem märgiti heliloojaks Caccini – kas seda tegi Vavilov ise või tema muusikutest sõbrad, ei ole kindel. Kindel on see, et õige autor sai teatavaks alles aastaid pärast Vavilovi surma, kui muusikateaduslik analüüs näitas, et ilmselgelt ei ole tegu 16. sajandi teosega. Pigem meenutab lugu 20. sajandi *bossa nova*’t (Brasiiliast pärit, hiljem džäss-ja popmuusikas levinud stiili). Me ei tea, kas Vavilov soovis loo autorsusest eemalduda suurest tagasihoidlikkusest või kartis ta religioosse muusikaga tegelemise pärast ametivõimude tagakiusamist (usk oli Nõukogude Liidus tugevalt alla surutud) või tahtis ta lihtsalt sõpradele nalja teha. Igatahes on nüüdseks „Caccini“ „Ave Mariast“ saanud üks armastatumaid palu maailma-kuulsate muusikute kontsertidel, eriti jõulude ajal.

Kui vene helilooja Vavilov kirjutas lääneliku „Ave Maria“, siis eesti helilooja Arvo Pärt (1935) on muu hulgas kirjutanud venekeelset vaimulikku muusikat, mille näiteks toome segakooriteose „*Богородице Дево*“. Pärt on ka ise just nimelt õigeusu, mitte luteri või katoliku kiriku liige.

♪ Kuula ning jäta meelde helilooja ja pealkiri!

Giulio Caccini (Vladimir Vavilov) – „Ave Maria“ – Margarita Voites (eesti sopran)

♪ Kuula ning jäta meelde helilooja ja pealkiri!

Arvo Pärt – „Богородице Дево“ – kammerkoor³¹ Pro Arte Singers

Jõuluõhtu kirikulaulud

Jõuluõhtud on tänapäeva Eestis nähtavasti ainus aeg aastas, mil kirikud on rahvast pilgeni täis. Jumalateenistusel lauldakse kaasa traditsioonilisi jõululaule, mille sisu sügavamaks mõistmiseks tasub aga meenutada evangeeliume. Eesti Filharmoonia Kammerkoori (EFK) ja dirigent Tõnu Kaljuste esituses kuulame kolme kolmesalmilist laulu. EFK on üks rahvusvaheliselt tuntumaid

³⁰ bariton – (muusikas) tenori ja bassi vahepealne meeshääli; sellise häälega laulja

³¹ kammerkoor – väike valikkoosseisuga koor; kammer- (sks *Kammer* 'kamber') – vähese arvu esitajatega, väikest esitusruumi nõudev

Eesti muusikakollektiive. Aastatel 1983–1986 laulis seal teiste seas meie lütseumi praegune muusikaõpetaja Margot Peterson.

Enamik kirikulaule on eestlasteni jõudnud baltisaksa kultuuri kaudu. On huvitav, et mõni neist on jäänud Eestis tänaseni püsima, aga Saksamaal seda enam ei lauldagi. Nii on näiteks lauluga „Neil karjastel väljal“, mis räägib sellest, kuidas ingel teatas karjastele Kristuse sünnist, ja viitab Jeesuse põlvnemisele kunagise suure juutide kuninga Taaveti soost. „Oh sa õnnistav“ on oluline selle poolest, et selle on eesti keelde tõlkinud meie hümnisõnade autor Johann Voldemar Jannsen. Austriast Salzburgi-lähedasest väikelinnast pärit „Püha öö“ – inimlik igatsus kõikehõlmava rahu järele – on aga siiani üks tuntumaid jõululaule kogu maailmas.

„Neil karjastel väljal“

1. Neil karjastel väljal
küll mures on meel,
et patuste lootus ei ilmu ju veel,
mis Aabrami kinnitus, Iisaku rõõm,
mis Jaakobi julgus ja Taaveti kroon,
ja Taaveti kroon.

2. Näe, taevas lööb valgeks
ja helgib kui päik',
üks ingel neil ilmub,
sest ehmuvad kõik.
Ta riided on valged, ta jume on helk,
ta särab ja hiilgab kui heledaim välk,
kui heledaim välk!

3. Ju kumab kõik loodus
ta paistuse sees
ja äkitselt seisab ta karjaste ees.
Ta ütleb: „Miks kardate?
Lõppegu hirm!
Teil Kristus on sündind,
oh vaatke, mis arm,
oh vaatke, mis arm!”

„Oh sa õnnistav“

1. Oh sa õnnistav, oh sa rõõmustav
püha, kallis jõuluaeg!
Ilm oli hukas,
Kristus on sündind.
Ristirahvas, ristirahvas, rõõmusta!

2. Oh sa õnnistav, oh sa rõõmustav
püha inglite lauluaeg!
Petlemma väljal
kuuldakse nüüd häält:
ristirahvas, ristirahvas, rõõmusta!

3. Oh sa õnnistav, oh sa rõõmustav
kõige ilma õnneaeg.
Kristus on tulnud,
meid lunastanud!
Ristirahvas, ristirahvas, rõõmusta!

„Püha öö“

1. Püha öö, õnnistud öö!
Kõik on maas rahu sees.
Joosep valvab ja Marial sääl
hingab lapsuke põlvede pääl.
Maga, patuste rõõm!
Maga, patuste rõõm!

2. Püha öö, õnnistud öö!
Ingli hää! välja pääl
laulab rõõmustes halleluuja!
Annab teada nüüd karjastel' ka:
Kristus sündinud teil'!
Kristus sündinud teil'!

3. Püha öö, õnnistud öö!
Kes Sa meil' ilmutand
Isa armu, mis õnnistust toob,
rahupõlve maailmale loob.
Laulgem halleluuja!
Laulgem halleluuja!

♪ Kuula ning jäta meelde pealkiri ja esitaja!

Hans Georg Nägeli (1773–1836) – „Neil karjastel väljal“ – Eesti Filharmoonia Kammerkoor, dirigent Tõnu Kaljuste

♪ Kuula ning jäta meelde pealkiri, eestikeelsete sõnade autor ja esitaja!

18. sajandi Sitsiilia rahvaviis, eestikeelsed sõnad: Johann Voldemar Jannsen – „Oh sa õnnistav“ – Eesti Filharmoonia Kammerkoor, dirigent Tõnu Kaljuste

♪ Kuula ning jäta meelde pealkiri ja esitaja!

Franz Gruber (1787–1863), eestikeelsed sõnad: Karl August Hermann – „Püha öö“ – Eesti Filharmoonia Kammerkoor, dirigent Tõnu Kaljuste

„Hallelujah“ ja „Alleluia“

„Halleluuja!“ (heebrea k 'kiitkem jumalat'), millega lõpeb laul „Püha öö“, on ülistushüüe jumalale nii juutidel kui ka kristlikes rituaalides. Helilooja Georg Friedrich Händel (1685–1759) on kirjutanud Jeesuse elust kõneleva oratooriumi³² „Messias“. Selle kulminatsioon on kuulus koorinumber „Hallelujah“, mida iseloomustavad monumentaalsus, jõud ja mingi eriline kõigile mõistetavus. Et Saksamaalt pärit Händel elas suure osa oma elust Suurbritannias, on ka „Messias“ kirjutatud inglise keeles: „The Kingdom of this world is become the Kingdom of our Lord and of His Christ, and He shall reign for ever and ever.“

Kuulus on ka Wolfgang Amadeus Mozarti (1756–1791) moteti³³ „Exsultate jubilate“ (lad k – 'rõõmustage, juubeldage') bravuurikas lõpuosa „Alleluia“ (ladinakeelne kirjaviis). Selles kahe ja poole minutilises palas on ainult üks sõna – alleluia – mida solist kiires tempos „eksalteeritult“ (vaimustatult, erutatult) laulab. Kui vokaalteostes lauldakse ühel häälikul või silbil meloodia ilustamiseks kiireid käike, nimetatakse selliseid „kaunistusi“ koloratuurideks. Motett „Exsultate jubilate“ on pühendatud õndsatele hingedele ja Neitsi Maarjale.

♪ Kuula ning jäta meelde helilooja ja pealkiri!

Georg Friedrich Händel – koor „Hallelujah“ oratooriumist „Messias“ – Londoni sümfooniaorkester ja koor, dirigent Sir Colin Davis

♪ Kuula ning jäta meelde helilooja ja pealkiri!

Wolfgang Amadeus Mozart – „Alleluia“ motetist „Exsultate jubilate“ – Anu Kaal (eesti sopran), Eesti Riiklik Sümfooniaorkester, dirigent Peeter Lilje

Prantsuse jõulumuusika

Prantsuse helilooja Gabriel Fauré (1845–1924) kirjutas kõigest 19aastase tudengina ühe oma armastatuima pala: „Cantique de Jean Racine“ segakoorile ja orelile. Jean Racine oli 17. sajandi prantsuse näitekirjanik ja poeet. Selle laulu sõnad on tema parafraas (ümbersõnastus) ühest 4. sajandi kristlikust hümnist, milles pöördutakse tänupalves Lunastaja poole. Tallinna Prantsuse Lütseumi segakoor on alustanud selle laulu õppimist, ja kui kõik kulgeb kavakohaselt, kuuleme seda Margot Petersoni juhatusel 20. detsembril 2023 Kaarli kirikus.

♪ Kuula ning jäta meelde helilooja ja pealkiri!

Gabriel Fauré – „Cantique de Jean Racine“ – kammerkoor Corydon Singers, Inglise kammerorkester, dirigent Matthew Best

³² oratoorium – religioosse sisuga kontsertettekandeks mõeldud suurvorm, mida esitavad solistid, koor ja orkester

³³ motett – lühike, enamasti saateta kooriteos (kuid selle sõna tähendus on aja jooksul muutunud – Mozarti motett on näiteks kirjutatud sopranile ja kammerorkestrile)

„Credo“

Et jõuda ringiga tagasi meie muusikalise ülevaate algusesse – Bachi C-duur prelüüdi juurde – kuulame Arvo Pärdi teost „Credo“ (lad k – ’mina usun’). See on tema loomingu olulisim ja dramaatilisim kollaaž (eri stiilide põiming), mis on ühtaegu nii tema varase loomingu kokkuvõte kui ka võti stiilipöörde ja hilisema loomingu mõistmiseks (Arvo Pärt ei kirjutanud nooruses sugugi nii rahulikku ja „heakõlalist“ muusikat kui hiljem). „Credo“ on Pärdi esimene teos pühakirja tekstile, millest ta kasvatab välja kogu teose muusikalise struktuuri (ülesehituse).

„Credo“ aluseks olev tekst on tegelikult samuti kollaaž. Pärt on siin ühte liitnud fraasi kristlikust usutunnistusest „Mina usun Jeesusesse Kristusesse” ja katkendi Matteuse evangeeliumi mäejutlusest, mis sõnastab kristluse tuuma: ärge vastake kurjale kurjaga. Nii nagu tekstis, kohtuvad ka muusikas kaks vastandlikku maailma. Teost raamib usutunnistus, mida laulab koor J. S. Bachi C-duur prelüüdi harmoonial, ka sooloklaveri partii põhineb Bachi prelüüdi muusikal. See on ilu ja tõe sümbol – vaikne, kuid pidev vastumürk „hammas hamba vastu” mõtteviisile. Vanatestamentlikku agressiivset maailma esindab muusikas rangete reeglite järgi komponeeritud materjal, kuid seda üsna ebalooslikul kujul. On oluline märgata, kuidas see „kurjuse telg” tekib: pealtnäha ohututest kvintidest³⁴ kuhjuvad takt-taktilt üha suuremad ja tihedamad klastrid (kobarad), mis kulmineeruvad lõpuks totaalses lärmis ja kaoses. Selles sümbolistlikus hea ja kurja võitluses on igal muusikalisel elemendil oma kaal ja tähendus. Näiteks kuuleme teose keskosas Bachi prelüüdi „rikutult”, st vales tempos ja ümberpööratult (vähikäigus), kuid seda tähendusrikkam on algse korra taastamine ning C-duuri tagasipöördumine teose lõpul.

„Credo“ esiettekanne toimus 16. novembril 1968. aastal Tallinnas – esitajateks Eesti Raadio koor, Eesti Riiklik Sümfooniaorkester, pianist Mart Lille ja dirigent Neeme Järvi – ning sellest kujunes omamoodi sensatsioon. Vapustatud publiku nõudmisel tuli „Credo“ sel õhtul koguni kordamisele, kuid hiljem teos keelati ning nii Pärdil endal kui ka mitmetel teistel muusikainimestel tuli võimudele aru anda, kas tegu polnud mitte poliitilise provokatsiooniga. Okupeeritud Eestis oli religioon maha surutud ja tohtis juhinduda vaid ühest „usutunnistusest”: kommunistliku partei manifestist. Kuid aeg muutus, Eesti vabanes ja hiljem on Pärdi „Credot” esitatud kogu maailmas ning see on olnud ka valikkooride ja -orkestrite kavas üldlaulupeol.

³⁴ kvint – heliredeli viies aste või viie astme vaheline intervall

Sõna „kredo“ kasutatakse ka ülekantud tähenduses – see ei ole mitte ainult inimese „usutunnistus“, vaid kõik tema veendumused ja tõekspidamised.

Milline on sinu elu kredo?

♪ Kuula ning jäta meelde helilooja ja pealkiri!

*Arvo Pärt – „Credo“ – Eesti Raadio koor, Eesti Riiklik Sümfooniaorkester (ERSO), pianist
Mart Lille ja dirigent Neeme Järvi*

Allikad

Credo. Arvo Pärdi keskus: 2023. <https://www.arvopart.ee/arvo-part/teos/576/>

Kõrvits, E. (2012) „Ave Maria“ läbi aegade [kontserdi kavaleht]. Tallinn: Eesti Kontsert

Leesi, L. (1999) *Väikese eurooplase lugemik*. Tallinn: Avita

Leesi, L. (2006) *Usundilood*. Tallinn: Avita

Piibel. Vana ja Uus Testament. Tallinn: Eesti Piibliselts (1997)

Spence, K. *Raamat muusikast*. Vilnius: Alma littera (1995)

Tõlpt, T. *Raadio ööülikool. Pühadus*. ERR: 2018. <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/raadio-oulikool-tauri-tolpt-puhadus>